

HET VERZET GEWOGEN

Een kwantitatieve analyse van politieke aanslagen en sabotages in België, 1940-1944

JAN LAPLASSE & KAROLIEN STEEN *

DE TWEEDE WERELDOORLOG VORMDE BINNEN DE BELGISCHE GESCHIEDENIS VAN DE TWINTIGSTE EEUW DE MEEST GEWELDDADIGE PERIODE ¹. DE AANWEZIGHEID VAN EEN BEZETTER CREËERDE EEN BIJKOMENDE POLARISERENDE FACTOR BOVENOP DE BESTAANDE MAATSCHAPPELIJKE SPANNINGSVELDEN. PARALLEL MET EEN GELEIDELIJKE AANTASTING VAN DE BESTUURLIJKE LEGITIMITEIT, WAS ER EEN PROCES VAN MAATSCHAPPELIJKE DESTABILISERING EN NORMALISERING VAN GEWELD WAARNEEMBAAR. VANAF DE JAARWISSELING 1942-1943 NAMEN IN ELK GEVAL DE DOOR HET VERZET GEORGANISEERDE AANSLAGEN EN SABOTAGEACTIES HAND OVER HAND TOE. DE DATABANKGEGEVENS DIE IN DEZE BIJDRAGE WORDEN GEANALYSEERD LATEN VOOR HET EERST TOE ZOWEL HET CHRONOLOGISCH PATROON VAN DE GEWAPENDE VERZETSACTIES, ALS HUN MARKANTE REGIONALE VERSCHILLEN IN KAART TE BRENGEN.

I. De dossiers ‘aanslagen en sabotage’ uit het parketarchief Brussel : een graadmeter voor gewapend verzet

In 1985 berichtte José Gotovitch beknopt over een door Henri Masson op het vroegere Navorsingscentrum opgestelde statistiek over aanslagen, sabotage en diefstallen tijdens de bezetting in België ². Dit titanenwerk, tot stand gekomen in een periode waarin databaseprogramma's nog niet ingeburgerd waren, smeekte om verduidelijking en verdere aanvulling. Nog afgezien van het niet-elektronische karakter van dit steekkaartensysteem, stelde het in tabelvorm bijgevoegde resultaat de onderzoeker voor een dubbel methodologisch probleem : uit welke bron werden de data gedestilleerd en in welke mate weerspiegelden de cijfers het gewapend verzet ?

Masson had zich gebaseerd op een reeks dossiers, afkomstig uit het archief van de gerechtelijke politie te Brussel en gedeponneerd op het Centrum ³. Deze reeks, in essentie samengesteld uit twee onderdelen (Brussel en de overige gerechtelijke arrondissementen), was echter onvolledig. Voor het gerechtelijk arrondissement Brussel ontbraken de dossiers uit de periodes mei-november 1942, januari-februari 1943 en januari-september 1944. Voor de overige gerechtelijke arrondissementen waren er zelfs geen gegevens uit de periode juni 1940-januari 1943. Bovendien had Masson de door de archiefvormer oorspronkelijk aangebrachte indeling min of meer overgenomen : ‘aanslagen’,

1 Zie de bijdrage van Antoon Vrints in dit nummer.

2 JOSÉ GOTOVITCH, “Een steekkaartensysteem en een statistiek van de aanslagen tijdens de bezetting”, in *Mededelingen*, 1985, nr. 15, p. 38-39.

3 *Archief Gerechtelijke Politie Brussel betreffende aanslagen, sabotages en diefstallen tijdens de bezetting* (‘*Attentats Occupation*’) (SOMA, AA 1683).

‘sabotagedaden’, ‘diefstallen’ en ‘diverse’ (stakingen, branden, bombardementen,...). Zijn statistiek kon dus hoogstens representatief zijn voor een *histoire des incidents* in de breedste zin van het woord en binnen een beperkte periode van de bezetting. Zo maakte de categorie ‘aanslagen’ geen onderscheid tussen verzetsaanslagen en represailles door collaboratiebewegingen. Kortom, wilden we aan de hand van de belangrijke bronnenreeks die Masson hanteerde een genuanceerd beeld geven van het gewapend verzet in bezet België tussen juni 1940 en september 1944, dan dienden zowel kwalitatieve als chronologische hiaten opgevuld te worden.

Tijdens een prospectieronde naar archieven in het kader van de databank *Verzet in Vlaanderen* werd het ontbrekende stuk parketarchief deels teruggevonden in het Rijksarchief te Anderlecht (RAA). Het liet ons alvast toe de chronologische lacunes op te vullen⁴. Tweede voorwaarde die moest vervuld worden om tot een volwaardige databank voor het gewapend verzet te komen, was het afbakenen van enkele ondubbelzinnige kwalitatieve criteria die toelieten het gewapend verzet in kaart te brengen. Zo werden – om de grijze zone tussen verzet en gemeenrechtelijke criminaliteit of sociale strijd te ontwijken – volgende acties niet opgenomen : diefstallen, stakingen, vernietiging van de oogst, roof- en passionele moorden, overvallen op postgebouwen, ontvoeringen en schietincidenten bij arrestaties en achtervolgingen. Enkel die acties waaraan een duidelijk anti-Duits motief ten grondslag lag of die rechtstreeks tegen de belangen van de *Wehrmacht* of de (voor de bezetter draaiende) industrie gericht waren, bleven weerhouden. Er is dus zoveel mogelijk naar gestreefd duidelijke verzetsacties in rekening te brengen, ook al zijn die in de politierapporten zelden als dusdanig omschreven en betreft het interpretatie *post factum*.

Om enige helderheid te scheppen in de presentatie van de resultaten, creëerden we vier categorieën verzetsacties : aanslagen tegen Nieuwe Orde-gezinden⁵, aanslagen tegen Duitsers, aanslagen op gebouwen en sabotage. In feite kunnen we deze opdeling herleiden tot een tweedeling in persoonsgerichte en niet-persoonsgerichte acties. Aanslagen tegen Duitsers, collaborateurs en gebouwen hadden in de meeste gevallen een politiek motief en waren in essentie gericht tegen personen. Onder ‘sabotage’ brachten we eerder acties met een niet-persoonsgericht, militair-economisch karakter onder,

4 Het samenvoegen van de twee collecties (SOMA en RAA) leidde nog steeds niet tot een volledige reconstructie van het oorspronkelijk archief. Voor enkele periodes waarin we over geen originele dossiers beschikten, werd gebruik gemaakt van in het RAA teruggevonden samenvattende lijsten. Ook deze lijsten waren naar analogie met de dossiers geografisch opgesplitst (Brussel en de rest van het land). Voor Brussel betreft het de periodes eind mei 1942-21 november 1942 en 27 december 1942-6 januari 1943. Voor de overige gerechtelijke arrondissementen gaat het om de periode voor 6 januari 1943. Hoewel minder gedetailleerd, bleek bij een grondige vergelijking dat deze lijsten een volwaardige alternatief waren voor de ontbrekende originele dossiers.

5 Het betreft in deze categorie hoofdzakelijk Belgen, maar eveneens een miniem aantal andere nationaliteiten zoals Italianen en Fransen.



- Aanslag in het café-restaurant Du Cygne op de Brusselse Grote Markt, tijdens een bijeenkomst van de Algemene SS-Vlaanderen op 16 april 1942.
(Foto SOMA)

zoals aanslagen op elektriciteitslijnen en spoorweginfrastructuur ⁶. Deze keuze is van belang om de draagwijdte van elk van de vier categorieën goed te kunnen inschatten. Zo plaatsten we een bomaanslag tegen de gevel van een collaborerende burgemeester bij ‘aanslagen tegen gebouwen’ (politiek motief en persoonsgericht), terwijl een aanslag op een fabriek gerangschikt werd als ‘sabotage’ (niet persoonsgericht en economisch/militair motief).

Zoals reeds aangehaald zijn de gebruikte dossiers afkomstig uit het archief van de gerechtelijke politie bij het parket van de procureur des Konings te Brussel. In diens gerechtelijk ressort werden reeds vanaf juni 1940 dossiers ‘*attentats et sabotages*’ aangelegd. Voor de rest van het land gebeurde dit pas vanaf 6 januari 1943. Dit versterkt de hypothese dat in 1943 besloten werd om het classificatiesysteem van Brussel toe te passen op de dossiers van de overige gerechtelijke arrondissementen. De precieze achtergrond hiervan is ons niet bekend maar uit de wijze waarop het archief vanaf 1943 geordend werd, blijkt dat de Brusselse procureur als een soort *primus inter pares* optrad en uiteindelijk op de hoogte werd gesteld van alle in het land gesignaleerde ‘incidenten’. De meeste dossiers bevatten niet veel meer dan een uittreksel uit het *Centraal Signalementenblad* en/of een *model V*, het standaardformulier dat door de Belgische gemeentepolitie en rijkswacht werd gebruikt om een zogenaamd ‘bijzonder voorval’ te melden. De procureurs ontvingen hiervan steeds een exemplaar. Sommige Brusselse dossiers, voornamelijk van politieke aanslagen, zijn uitgebreider en bevatten naast het signalement en een *model V* ook foto’s en uitgebreide getuigenverhoren.

Alles samen werden 5.862 gewapende verzetsacties geregistreerd en in de databank opgenomen. Gezien de beperkingen van de bron mag aan de absolute aantallen niet al te veel belang worden gehecht. In feite levert het eindresultaat niet meer dan een (zeer ruime) steekproef op. De werkelijke aantallen lagen vanzelfsprekend hoger. De Belgische rijkswacht en gemeentepolitie zijn duidelijk niet in staat geweest elk voorval te rapporteren, laat staan dat elke agent het opportuun vond om verzetsacties en delicten aan zijn hiërarchische overste te melden. Door de onduidelijke bevoegdheidsafbakening tussen Belgische en Duitse diensten, was de kans immers reëel dat ‘patriotten’ – ook tegen de afspraken in – uitgeleverd werden aan de Duitse militaire rechtbanken. Belangrijker zijn de trends die achter de cijfers schuilen. Het is ook niet uitgesloten dat enkele in de databank opgenomen voorvallen verkeerdelijk als verzetsacties werden geïnterpreteerd, maar een mogelijke foutenmarge zal geen invloed hebben op de vastgestelde patronen en regionale verschillen ⁷. Onze cijfers geven ook geen uitsluitel over het aantal dodelijke

⁶ Het onderscheid tussen een politiek en een militair-economisch motief mag niet al te strikt opgevat worden. Elke sabotagedaad verkreeg binnen de context van de Duitse bezetting impliciet een politieke dimensie.

⁷ Voor de provincie Limburg konden dankzij het lopende diepteonderzoek van Maurice Thysen enkele verkeerdelijk als door het verzet geïnspireerde aanslagen uit juli-augustus 1944 geëlimineerd worden.

slachtoffers of over de effectiviteit van de verzetsacties, want ook intenties werden geregistreerd, zoals moordpogingen of sabotagedaden die niet hun volle uitwerking hebben gekend ⁸.

Diverse steekproeven in Belgische en Duitse bronnen tonen aan dat de vastgestelde trends en patronen overeind kunnen blijven ⁹. De vergelijking leert opnieuw dat er kritisch moet worden omgegaan met de absolute aantallen. Duitse bronnen melden bijvoorbeeld heel wat meer sabotagedaden op kabels tussen juni 1940 en januari 1941 dan de rijkswacht- en politierapporten, ook al wordt wel vermeld dat het in vele gevallen “*fahrlässige, unbeabsichtigte Zerstörungen*” betrof ¹⁰. Omgekeerd geldt de opmerking ook. Niet alle aanslagen uit de gerechtelijke dossiers zijn terug te vinden in de Duitse of alternatieve Belgische bronnen.

II. Juridisch kader ¹¹

De bekommernis om de ordehandhaving is altijd een delicaat punt geweest in de betrekkingen tussen het Militaire bestuur en de ter plaatse gebleven Belgen (vnl. magistratuur en Secretarissen-generaal). Tegenover het groeiend (politiek) geweld stonden enerzijds de numeriek onderbemande Duitse politiediensten en anderzijds een Belgisch juridisch en politieel apparaat dat zich voor een uitzonderlijke situatie

⁸ In 1943 was in het Brussels gewest 23 % van de aanslagen en sabotages niet succesvol. J. ANDRIES & L. DECAMPS, *Politieke aanslagen gepleegd in het Brussels gewest tijdens het bezettingsjaar 1943*, seminariewerk KMS, 1980.

⁹ Een vergelijking werd gemaakt met volgende bronnenreeksen : Statistieken over sabotagedaden in België en Noord-Frankrijk juli 1940-januari 1941 (SOMA, *GRMA Microfilms*, T501, rol 94, frame 888); Abwehrabteilung III. Tätigkeitsberichte der West-Asten voor de periode begin september-eind december 1940 (SOMA, *GRMA Microfilms*, T77, rol 1446, frame 227-299); Statistieken over aanslagen op personen in België en Noord-Frankrijk in 1942 (SOMA, *GRMA Microfilms*, T501, rol 95, frame 831-832); Tagesmeldungen van de Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich/Kommandostab Ia voor de periode begin februari-eind maart 1942 (SOMA, *GRMA Microfilms*, T501, rol 99, frame 114-699); Verbrechen auf politischem Gebiet. Unterrichtung der Feldgendarmarie Einheiten voor de periode 9 mei-31 oktober 1943 (SOMA, *Circulaires van de Kommandostab aan de Feldgendarmarie Trupp 822, OK I/693 Maubeuge*, AA 495/3); Kriegstagebücher and Anlagen of the Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich/Kommandostab Ia voor de periode 1-31 mei 1943 (SOMA, *GRMA Microfilms*, T501, rol 95, frame 1170-...); Statistieken betreffende aanslagen op het Belgisch spoorweginet tussen 1 januari en 10 september 1944 (Federale Overheidsdienst Sociale Zaken-Dienst Oorlogsslachtoffers, R596 Tr272328).

¹⁰ Statistieken over sabotagedaden in België en Noord-Frankrijk voor de periode juli 1940-januari 1941 (SOMA, *GRMA Microfilms*, T501, rol 94, frame 888) en Abwehrabteilung III. Tätigkeitsberichte der West-Asten voor de periode begin september-eind december 1940 (SOMA, *GRMA Microfilms*, T77, rol 1446, frame 227-299).

¹¹ Voor dit hoofdstuk werd gebruik gemaakt van : RUDI VAN DOORSLAER, “De Belgische politie en magistratuur en het probleem van de ordehandhaving”, in ETIENNE VERHOEYEN e.a., *Het minste kwaad* (België in de Tweede Wereldoorlog, deel 9), Kapellen, 1990, p. 100-120; ETIENNE VERHOEYEN, *België bezet 1940-1944. Een synthese*, Brussel, 1993, p. 55-84 en NICO WOUTERS, *Oorlogsburgemeesters 40/44. Lokaal bestuur en collaboratie in België*, Tiel, 2004, passim.



- Op een mistige ochtend van 2 maart 1943 wordt in Koekelberg de dienstwagen van rijkswachtbevelhebber Emiel Van Coppenolle beschoten. De daders waren Bertulot en De Fraiteur, twee Brusselse partizanen die de maand daarop Paul Colin zouden vermoorden.
(Foto SOMA)

geplaatst zag. De kwestie lag uiteindelijk zo gevoelig dat geen van de betrokkenen het ooit tot een definitieve kortsluiting heeft laten komen. Centraal stelde zich hier onder meer de vraag of de Belgische politiediensten mochten meewerken aan door de bezetter bevolen aanhoudingen of aan de vervolging van zaken die niet meteen tegen de Belgische wetten en belangen indruisten. Voor de al of niet vervolging en bestraffing van een ‘patriottische’ of anti-Duitse verzetsdaad was deze vraag dus pertinent.

Zonder hier in detail te willen ingaan op de gevoerde discussies kan in het algemeen gesteld worden dat er haast permanent een grote onduidelijkheid bestond over de toepassing door de Belgische diensten van de Duitse verordeningen en de autonomie van het Belgisch gerechtelijk onderzoek. Bovendien was er de erg moeilijke grens tussen banditisme en verzet. Na een eerste golf van aanslagen rond de jaarwisseling van 1942-1943 lanceerden de Secretarissen-generaal op Duits verzoek een oproep aan de bevolking om te helpen bij het bestrijden van het banditisme, zonder een onderscheid te maken tussen gemeenrechtelijke criminaliteit en verzetsdaden. In zekere zin strookte dit met de koers van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken Gerard Romsée en vooral van de directeur van de Algemene Rijkspolitie Emiel Van Coppenolle, voor wie de orde één en ondeelbaar was. Zowel inzake de autonomie van de Belgische rechtsgang als wat betreft een duidelijk onderscheid tussen criminaliteit en verzet werd pas eind 1943 onder de secretaris-generaal van Justitie Robert de Foy een doorbraak gerealiseerd. In oktober 1943 bereikte de Foy met Eggert Reeder een *modus vivendi* over de niet-inmenging van de Duitse *Kriegsgerichte* in de vervolging en bestraffing van banditisme en verboden wapendracht (uitzondering bleven steeds de misdrijven tegen de *Wehrmacht*). Als tegenprestatie eiste het Militaire bestuur dat het Belgisch gerecht repressiever zou optreden en dat de Secretarissen-generaal de bevolking opnieuw zouden aansporen tot medewerking aan de bestrijding van banditisme. Deze tweede oproep van de Secretarissen-generaal, verschenen in de dagbladders van 12-13 december 1943, had het nu wel degelijk over “daden van banditisme, vreemd aan elke vaderlandslievende bedoeling”. Het akkoord van oktober 1943 werd in april 1944 ingetrokken en in juli van dat jaar terug ingevoerd door de *Zivilverwaltung*. Van een duidelijke en langdurige consensus inzake bevoegdheidsafbakening tussen Duitse en Belgische diensten is dus nooit sprake geweest ¹².

12 Het akkoord van oktober 1943 sijnelde maar zeer langzaam door en werd wellicht niet op alle niveau's eenduidig tot uitvoering gebracht. De procureurs-generaal werden door de Foy pas op 22 januari 1944 verwittigd (W. VAN GEET, *De Rijkswacht tijdens de bezetting. 1940-1944*, Antwerpen/Amsterdam, 1985, p. 136). Volgens Nico Wouters werden de gouverneurs noch door de Foy noch door Romsée gedurende de eerste maanden op de hoogte gebracht en blijft het “zeer de vraag in hoeverre de gemiddelde burgemeester op de hoogte was van het akkoord” (NICO WOUTERS, *Oorlogsburgemeesters...*, p. 378).

De Belgische magistratuur, gemeentelijke politie, gerechtelijke politie en (in iets mindere mate) rijkswacht werden blijvend door het Militaire bestuur gewantrouwd. De pogingen van de bezetter om in deze traditionele bastions van belgicisme personeelsvervangingen door te voeren ten gunste van Nieuwe Orde-gezinden, losten allerm minst de verwachtingen in. Belgische rijkswacht en politie werkten weliswaar mee aan de rapportering van misdrijven en aanvankelijk ook aan de beteugeling ervan, maar tegen de lente van 1942 was de bereidwilligheid van de Belgische justitie en politie om mee te werken aan de repressie van het patriottische verzet (waaronder ook de strijd tegen de communisten moet gerekend worden) al weggeëbd. Ook bij de publieke opinie was vrij snel een vergelijkbare afkoeling merkbaar. Hoewel op de eerste aanslagen op personen van augustus en september 1941 in de provincie Henegouwen nog unaniem afwijzend werd gereageerd, merkte ooggetuige Paul Struye eind 1941 toch al op dat “*Si l’opinion publique est, pratiquement parlant, unanime à réprouber les actes de violences, elle paraît cependant peu disposée à faciliter la recherche des coupables. C’est ainsi que des affiches qui promettaient une importante récompense à ceux qui feraient arrêter les auteurs du meurtre d’un chef rexiste de Tournai et de deux policiers allemands, et qui donnaient leur portrait et leur signalement, ont été lacérées ou arrachées en de très nombreux endroits*”¹³.

Binnen de context van een mislukte hervorming van de Belgische politiediensten, de herhaalde Duitse klachten over de laksheid van magistratuur en gerechtelijke politie en een steeds grotere terughoudendheid bij de publieke opinie, was het vrij logisch dat de repressie van het verzet in toenemende mate een zaak werd van de Duitse politieke politie (*Sipo-SD*). Uit recente praktijkstudies bleek anderzijds ook dat de doeltreffendheid van dit Duitse repressieapparaat grotendeels samenviel met de mate waarin ze erin slaagde de medewerking te verkrijgen van gearresteerde verzetslui en *Vertrauensleute*¹⁴. In elk geval zou de steeds hardere aanpak de geweldsspiraal die in bepaalde delen van het land in 1943 losbrak, verder mee beïnvloeden. Ook de Duitse gijzelaarspolitiek sorteerde onmiddellijke effecten.

13 PAUL STRUYE & GUILLAUME JACQUEMYS, *La Belgique sous l’occupation allemande (1940-1944)*. Édition préfacée et annotée par José Gotovitch, Bruxelles, 2002, p. 124-125.

14 Zie de recente studies : ROBBY VAN EETVELDE, *De Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst (Sipo-SD) : een microgeschiedenis van Aussendienststelle Antwerpen (1940-1945)*, Gent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, UGent, 2004 en WINNE GOBYN, *De Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst : een casestudie van de Gentse Aussendienststelle (1940-1945)*, Gent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, UGent, 2002.

III. Juni 1940-september 1944 : de ‘uitvinding’ van het gewapend verzet

“Terwijl in 1940 de bevolking in het algemeen nog vrij gelaten reageerde, veranderde het klimaat daarna zeer snel. De honger, maar ook de steeds indringender greep van de bezetter en de Belgische collaboratiegroepen op het bestuur en de instellingen van het land, gekoppeld aan de langzame verschuiving in de overwinningsskansen op het slagveld, beïnvloedden de atmosfeer vanaf het najaar van 1941 op een ingrijpende manier. Deze langzame evolutie kwam tijdens de winter 1942-1943 in een versnellingsfase terecht als gevolg van de invoering van de verplichte tewerkstelling in Duitsland. Het verdwijnen van een aantal traditionele sociale controlemechanismen door werkloosheid, onvoldoende ravitaillering, uiteengerukte families, nieuwe instellingen, nieuw personeel in reeds bestaande instellingen, enz. had voor gevolg dat, bij bepaalde bevolkingsgroepen al meer dan bij andere, een soort maatschappelijke desintegratie optrad. Daarop entte zich vanzelfsprekend ook de politieke polarisatie tussen het verzet en de collaboratie. Het is dus niet te verwonderen wanneer wij in 1943 een klimaat van bijna-burgeroorlog zien ontstaan, gekoppeld aan een wijd verspreid banditisme. In elk geval werd België met een situatie geconfronteerd die het sinds 1830 nooit had gekend”¹⁵. Dit citaat van Rudi Van Doorslaer beschrijft goed de achtergrond waartegen het klimaat van een groeiend verzet moet worden gesitueerd. Laten we onze resultaten onder de loep nemen en nagaan welke grote lijnen zich aftekenen in het gewapend verzet in België tussen juni 1940 en september 1944 (Tabel 1 en Grafiek 1).

Tot aan het voorjaar van 1942 bleef de situatie betrekkelijk rustig. Terwijl het maatschappelijk leven zich tijdens de zomer van 1940 stilaan normaliseerde, ontstond in bepaalde kringen weliswaar de wil om de geallieerde weerstand te steunen. In het klimaat van onzekerheid waren deze initiatieven evenwel aangewezen op een teruggrijpen naar ‘tradities’ uit het Belgische verzet tijdens de Eerste Wereldoorlog, zoals inlichtingswerk, ontsnappingslijnen en sluikpers. Sabotage, politieke aanslagen en systematisch gebruik van geweld, moesten nog ‘uitgevonden’ worden.

De eerste geïmproviseerde sabotagedaden en aanslagen waren tot begin 1942 vooral het werk van individuen en geïsoleerde groepen. Structurele contacten tussen het verzet en de Belgische regering in Londen ontbraken, maar ook op het terrein zelf verliep alles nog vrij ongeorganiseerd. 1940 en 1941 waren de jaren van de sabotageacties op kabels : de Duitse politiediensten registreerden 388 sabotagedaden tussen juni 1940

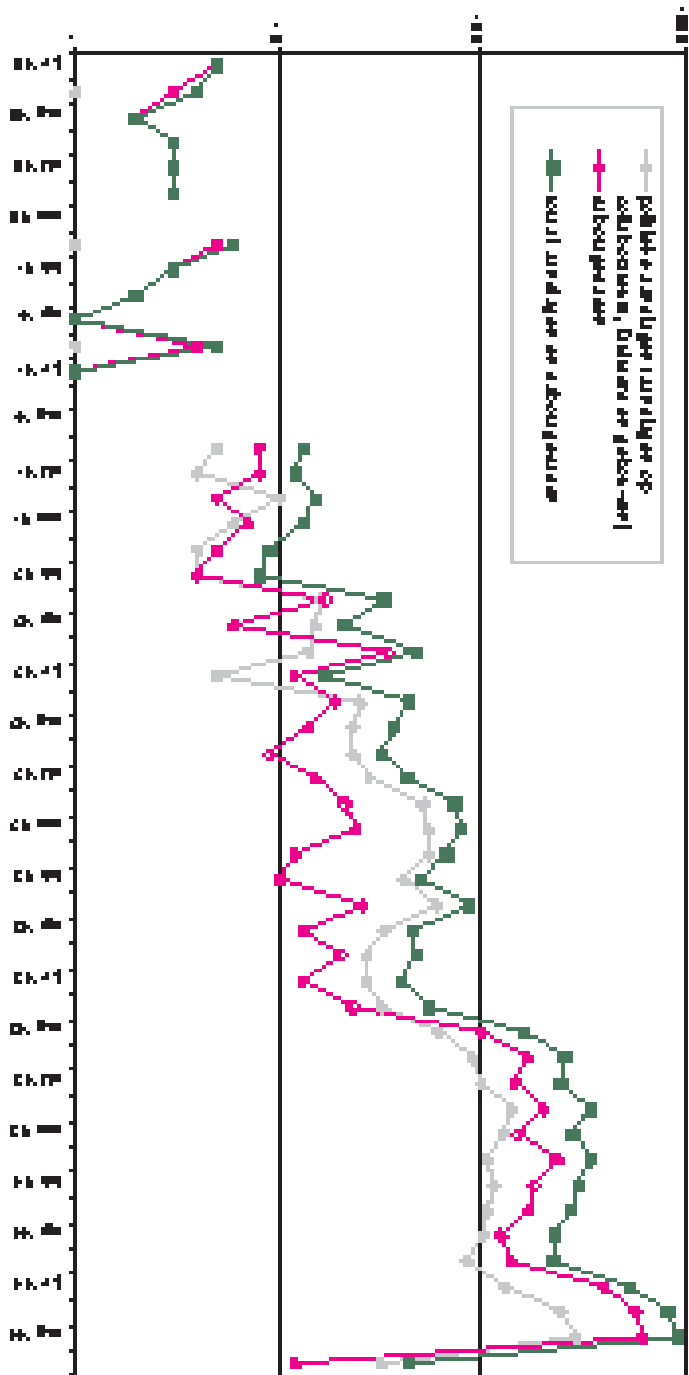
15 RUDI VAN DOORSLAER, “De Belgische politie en magistratuur...”, p. 102.

Tabel 1 : Algemeen overzicht van de verzetsaanslagen en- sabotagedaden, opgesplitst

PROVINCIE	arrondis- sement	aanslagen op collaborateurs		aanslagen op Duitsers		aanslagen op gebouwen		sabotagedaden		totaal aanslagen en sabotagedaden		bevolking (1947)		aantal aanslagen en sabotage- gedaden per 10.000 inw.
		43	2,76 %	1	1,61 %	24	3,55 %	79	2,21 %	147	2,50 %	1.281.333	15,05 %	
ANTWERPEN														1,15
	Antwerpen	26	1,67 %	1	1,61 %	14	2,07 %	36	1,01 %	77	1,31 %	784.313	9,21 %	0,98
	Mechelen	10	0,64 %	0	0,00 %	5	0,74 %	22	0,62 %	37	0,63 %	249.021	2,93 %	1,48
	Turnhout	7	0,45 %	0	0,00 %	5	0,74 %	21	0,59 %	33	0,56 %	247.999	2,91 %	1,33
BRABANT														6,98
	Brussel	369	23,76 %	35	56,45 %	309	45,64 %	542	15,18 %	1.255	21,41 %	1.798.468	21,13 %	6,32
	Leuven	255	16,42 %	34	54,84 %	275	40,62 %	258	7,23 %	822	14,02 %	1.299.925	15,27 %	5,37
	Nijvel	61	3,93 %	1	1,61 %	22	3,25 %	86	2,41 %	170	2,90 %	316.677	3,72 %	14,46
HENEGOUWEN														17,59
	Bergen	53	3,41 %	0	0,00 %	12	1,77 %	198	5,55 %	263	4,49 %	181.866	2,14 %	22,14
	Charleroi	518	33,35 %	7	11,29 %	212	31,31 %	1.417	39,69 %	2154	36,75 %	1.224.800	14,39 %	12,02
	Doornik	246	15,84 %	5	8,06 %	66	9,75 %	610	17,09 %	927	15,81 %	418.694	4,92 %	22,95
LIMBURG														4,76
	Hasselt	165	10,62 %	1	1,61 %	78	11,52 %	441	12,35 %	685	11,69 %	569.977	6,70 %	3,77
	Tongeren	107	6,89 %	1	1,61 %	68	10,04 %	366	10,25 %	542	9,25 %	236.129	2,77 %	5,80
	Liège	88	5,67 %	2	3,23 %	8	1,18 %	121	3,39 %	219	3,74 %	460.446	5,41 %	8,05
LUIK														15,79
	Hoë	31	2,00 %	0	0,00 %	7	1,03 %	51	1,43 %	89	1,52 %	236.198	2,77 %	
		57	3,67 %	2	3,23 %	1	0,15 %	70	1,96 %	130	2,22 %	224.248	2,63 %	
		293	18,87 %	8	12,90 %	58	8,57 %	417	11,68 %	776	13,24 %	963.851	11,32 %	
		88	5,67 %	0	0,00 %	3	0,44 %	133	3,73 %	224	3,82 %	141.870	1,67 %	

per provincie en gerechtelijk arrondissement (in absolute aantallen en %).

Luik	176	11,33 %	7	11,29 %	45	6,65 %	261	7,31 %	489	8,34 %	585.385	6,88 %	8,35
Verviers	29	1,87 %	1	1,61 %	10	1,48 %	23	0,64 %	63	1,07 %	236.596	2,78 %	2,66
LUXEMBURG	81	5,22 %	2	3,23 %	23	3,40 %	457	12,80 %	563	9,60 %	213.478	2,51 %	26,37
Aarlen	20	1,29 %	0	0,00 %	11	1,62 %	146	4,09 %	177	3,02 %	83.884	0,99 %	21,10
Marche-en-Famenne	34	2,19 %	1	1,61 %	10	1,48 %	169	4,73 %	214	3,65 %	59.008	0,69 %	36,27
Neufchâteau	27	1,74 %	1	1,61 %	2	0,30 %	142	3,98 %	172	2,93 %	70.586	0,83 %	24,37
NAMEN	85	5,47 %	2	3,23 %	16	2,36 %	336	9,41 %	439	7,49 %	356.090	4,18 %	12,33
Dinant	41	2,64 %	1	1,61 %	5	0,74 %	224	6,27 %	271	4,62 %	142.069	1,67 %	19,08
Namen	44	2,83 %	1	1,61 %	11	1,62 %	112	3,14 %	168	2,86 %	214.021	2,51 %	7,85
OOST-VLAANDEREN	40	2,58 %	4	6,45 %	17	2,51 %	120	3,36 %	181	3,09 %	1.217.280	14,30 %	1,49
Dendermonde	8	0,52 %	1	1,61 %	1	0,15 %	42	1,18 %	52	0,89 %	437.220	5,14 %	1,19
Gent	16	1,03 %	3	4,84 %	5	0,74 %	18	0,50 %	42	0,72 %	534.871	6,28 %	0,79
Oudenaarde	16	1,03 %	0	0,00 %	11	1,62 %	60	1,68 %	87	1,48 %	245.189	2,88 %	3,55
WEST-VLAANDEREN	36	2,32 %	1	1,61 %	10	1,48 %	81	2,27 %	128	2,18 %	996.449	11,70 %	1,28
Brugge	3	0,19 %	1	1,61 %	2	0,30 %	16	0,45 %	22	0,37 %	369.002	4,33 %	0,60
Ieper	10	0,64 %	0	0,00 %	2	0,30 %	16	0,45 %	28	0,48 %	145.456	1,71 %	1,92
Kortrijk	22	1,42 %	0	0,00 %	5	0,74 %	47	1,32 %	74	1,26 %	389.841	4,58 %	1,90
Veurne	1	0,06 %	0	0,00 %	1	0,15 %	2	0,06 %	4	0,07 %	92.150	1,08 %	0,43
BELGIE	1.561	100 %	62	100 %	677	100 %	3.570	100 %	5.862	100 %	8.512.195	100 %	6,89



Grafiek 1 :

Evolutie verzetsaanslagen en -sabotagedaden in België, juni 1940-september 1944 (logaritmische schaal)

en eind januari 1941 (iets meer dan één per dag), waarvan 88 % vernietigingen van allerhande kabels ¹⁶.

Alhoewel Reeder in zijn *Tätigkeitsbericht* van 22 september 1941 aangaf hoe de aanvankelijke berustende houding van de bevolking was omgeslagen tot een “*Stadium des versterkten Hasses und der inneren Feindseligkeit*”, werd vooralsnog niet systematisch naar geweld gegrepen ¹⁷. De voedingsbodem voor potentiële spanningen was – zeker na de Duitse inval in de Sovjet-Unie in juni 1941 en de bevoorradingsproblemen tijdens de voorbije winter – weliswaar aanwezig, maar leek zich nog niet te vertalen in een openlijk conflict met de bezetter. Een mogelijke verklaring hiervoor zocht Reeder in de vaststelling dat de bevolking toen vooral haar pijlen leek te richten op de collaborateurs: deze werden “*als Landesverräter weit mehr als die Besatzungsmacht gehasst, beschimpft und bedroht*” ¹⁸. Treffende parallellen vertoonde de contemporaine analyse van Struye na twintig maanden bezetting: “*Il serait vain de se dissimuler qu’à l’heure actuelle ces Belges minoritaires sont tenus par leurs concitoyens pour de véritables ennemis et que la colère populaire est beaucoup plus violente à leur égard qu’envers l’occupant*” ¹⁹.

De *Militärverwaltungschef* meldde de ommezwaai in de publieke opinie niet toevallig kort na de aanslagen in Doornik op twee rexisten tijdens de nacht van 17 op 18 december 1941, waarbij (wellicht niet bedoeld) ook twee *Sipo*-agenten werden gedood. De daders behoorden tot de *Phalange blanche*, een lokale geïsoleerde en apolitieke verzetsgroep ²⁰. Von Falkenhausen reageerde met de aanhouding van de eerste 20 gijzelaars en dreigde ermee per onopgehelderde aanslag tegen Duitse militairen of ambtenaren, vijf gijzelaars terecht te stellen. Op 28 december 1941 werden als represaille voor sabotagedaden voor het eerst gijzelaars geëxecuteerd. Het ging om drie Vlaamse communisten en twee Luikse verzetslui ²¹. Hoewel persoonsaanslagen nog incidentele en geïsoleerde

16 SOMA, *GRMA Microfilms*, T501, rol 94, frame 885. Het is duidelijk dat het aantal door de bezetter in 1940 gesignaleerde sabotagedaden een stuk hoger ligt dan uit onze resultaten blijkt. Hierbij dringen zich echter twee bemerkingen op: vele kabelsabotages uit 1940 waren onbedoeld en nonchalant (*GRMA Microfilms*, T501, rol 94, frame 882) en de twee Noord-Franse departementen, die in de cijfers begrepen zijn, namen hier een aanzienlijk aandeel in. Noord-Frankrijk, waar al in augustus 1941 vier Duitse militairen werden neergeschoten, werd overigens in de zomer van 1941 door het militaire bestuur als veel bedreigender ervaren dan het bezette België (ALBERT DE JONGHE, “De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel. Tweede deel: het voorspel”, in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, nr. 4, 1976, p. 90).

17 *GRMA Microfilms*, T501, rol 105, frame 42.

18 *GRMA Microfilms*, T501, rol 105, frame 55.

19 PAUL STRUYE & GUILLAUME JACQUEMYS, *La Belgique...*, p. 118.

20 Zie: ETIENNE VERHOEYEN, “Un groupe de résistants du Nord-Hainaut: la Phalange blanche”, in *Cahiers/Bijdragen*, nr. 12, 1989, p. 163-205.

21 JOSÉ GOTOVITCH, *Du rouge au tricolore. Les communistes belges de 1939 à 1944. Un aspect de l’histoire de la Résistance en Belgique*, Bruxelles, 1992, p. 170; ETIENNE VERHOEYEN, *België bezet...*, p. 417.

gevallen bleven, was dus tegen eind 1941 een taboe doorbroken en een duidelijke aanzet gegeven voor een toename in het aanwenden van geweld ²².

Grafiek 1 toont een eerste lichte stijging van het gewapend verzet tijdens het laatste kwartaal van 1941. Die lijkt zich voornamelijk te situeren in de grootstedelijke kernen en hun randgemeenten. De Duitse politiediensten signaleerden in België en Noord-Frankrijk samen 610 sabotagedaden tussen juli en december 1941, gemiddeld dus meer dan drie per dag. Er trad in die maanden ook een kwalitatieve diversificatie van de sabotage op, waarbij steeds meer economische doelwitten en vooral spoorwegen werden gevisieerd ²³. Zonder twijfel speelde hier de invloed mee van de actieve clandestiene actie van de KPB die door de bezetter vogelvrij was verklaard ook al verliepen haar acties aanvankelijk nog niet echt gecoördineerd.

In 1942 zette de lichte groei zich door en kregen de verzetsacties een veel ingrijpendere afloop. We zien vanaf het voorjaar van 1942 een eerste significante opflakkering van persoonsgerichte aanslagen (aanslagen op Duitsers, collaborateurs en gebouwen). Opnieuw volgde dit op een belangrijk keerpunt in de strategie van de KPB, die vanaf maart 1942 haar politiek van “*pas d’assassinats*” opgaf en opriep om “met alle mogelijke middelen” over te gaan tot gewapende acties tegen collaborateurs. Zo schreef *Le Drapeau Rouge* in april 1942 : “*Les canailles seront abattues comme des chiens*”. Met dit verbaal offensief zette de partij in elk geval een kapitale stap in de richting van een nieuwe oorlogsfase ²⁴. De vaststelling dat de stijgende trend in onze grafiek onmiddellijk volgt op een belangrijke politieke koerswijziging binnen de KPB, versterkt alleen maar het gewicht dat men aan de georganiseerde communisten moet toekennen in de schoot van het gewapend verzet in de jaren 1942-1943.

Het toenemend gewapend verzet tussen maart 1942 en maart 1943 was nog verre van een algemeen Belgisch verschijnsel. De eerste echte escalatie van verzetsactiviteiten leek vooral een Brussels monopolie te zijn en vertoonde een veel radicaler karakter dan de voorafgaande, door ‘zachte’ sabotageacties gekenmerkte fase. Van de 78 in België geregistreerde aanslagen en sabotageacties tijdens de maand december 1942 (een eerste piek), grepen er 52 (66,7 %) plaats in het gerechtelijk arrondissement Brussel (Grafiek 2). Daarvan waren er 42 met een duidelijk politiek karakter en/of direct tegen personen gericht. Ze waren in hoofdzaak het werk van leden van de *Main-d’Oeuvre immigrée* (MOI), de organisatie van buitenlandse arbeiders in de schoot van de KPB. De harde kern ervan bestond uit jonge – overwegend joodse – Oost-Europese immigranten die de grootstedelijke arbeidersbuurten van Brussel en Charleroi hadden verwoogd na de invoering van de anti-joodse maatregelen en de razzia’s in de zomer van 1942. De

²² NICO WOUTERS, “Oorlogsburgemeesters...”, p. 468.

²³ ETIENNE VERHOEYEN, *België bezet...*, p. 306; ID., “l’Heure des saboteurs...”, p. 73.

²⁴ “*Le parti communiste franchit ainsi une étape capitale*” (JOSÉ GOTOVITCH, *Du rouge...*, p. 172).



- Bomaanslag op een Rex-lokaal in de Lakenstraat te Brussel op 1 oktober 1941. De bom werd verstopt in één van de pakketten die vanuit deze plaats werden opgestuurd naar Waalse Oostfrontvrijwilligers. (Foto SOMA)

Brusselse MOI speelde vanaf dan een voorname rol in de activiteiten van de partizanen onder leiding van de Bulgaar Todor Angheloff, een vrijwilliger van de Internationale Brigaden en zelf een niet-jood. Toen Angheloff in februari 1943 opgepakt werd, schreef de Gestapo aan zijn groep in de hoofdstad 200 acties toe²⁵. Joodse partizanen van het Brusselse 'Mobiel Korps' begonnen vanaf de zomer van 1942 ook met aanslagen op joodse collaborateurs²⁶.

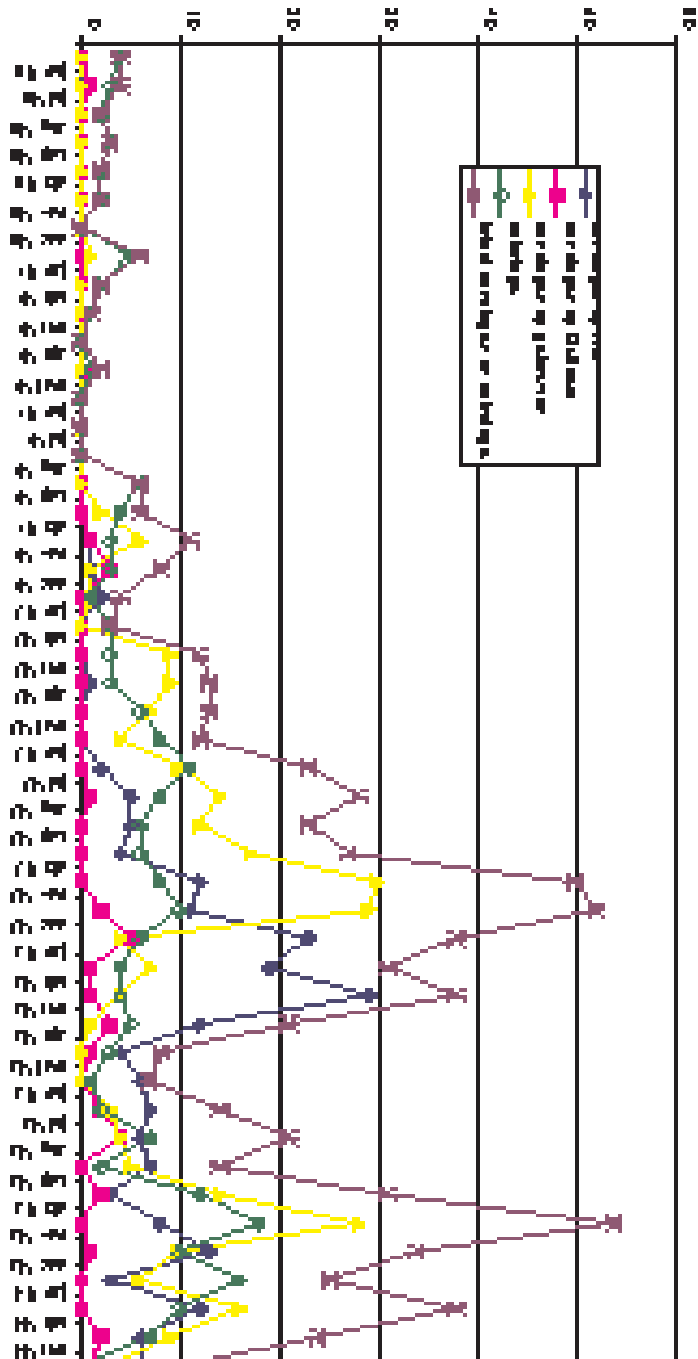
De winter van 1942-1943 gaf voor de eerste keer een betekenisvolle stijging te zien van het aantal aanslagen op Belgische Nieuwe Orde-gezinden²⁷. De maanden juli 1942 tot mei 1943 waren de enige uit de bezettingsperiode waarin de persoonsgerichte aanslagen

25 MAXIME STEINBERG, "La problématique de la résistance juive en Belgique", in *Points critiques*, nr. 2, 11.1979, p. 22.

26 HERMAN VAN DE VIJVER, RUDI VAN DOORSLAER & ETIENNE VERHOEYEN, *Het verzet/2* (België in de Tweede Wereldoorlog, deel 6), Kapellen, 1988, p. 37.

27 Dit wordt bevestigd in de Duitse bronnen, die 67 aanslagen op collaborateurs melden in 1942, waarvan 60 in de tweede helft van het jaar. Vermeld in : ALBERT DE JONGHE, "De strijd Himmler-Reeder... Derde deel", in *Bijdragen...*, nr. 5, 1978, p. 6; JOSÉ GOTOVITCH, *Du rouge...*, p. 175.

Grafiek 2 :
Chronologische evolutie van verzetsaanslagen en –sabotagedaden in het gerechtelijk arrondissement Brussel,
juni 1940-september 1944 (absolute aantallen)



het aantal sabotageacties overschreden (Grafiek 1). December 1942-januari 1943 vormde dan weer de enige echte 'piek' in de aanslagen op Duitsers, die overigens globaal genomen altijd occasioneel zijn gebleven (Tabel 1).

Als er al sprake is van een verband tussen de geweldsspiraal van het verzet en een toenemende Duitse repressie, dan blijkt deze het duidelijkst in deze fase van de bezetting. Vooral de gijzelaarspolitiek gaf hier de doorslag. De moord op burgemeester Jean Teughels van Groot-Charleroi op 19 november 1942 was de onmiddellijke aanleiding voor de terechtstelling van 18 gijzelaars op 27 november en 12 december 1942. De partizanen reageerden met "*Mort aux bandits hitleriens*" en brachten tussen 23 december 1942 en 12 januari 1943 zes Duitsers om het leven. De hevige Duitse tegenreactie, waarbij in totaal 50 gijzelaars werden geëxecuteerd en een ware klopjacht op de communisten werd georganiseerd, sorteerde effect. De oude kernen van de partizanen werden opgerold en de leiding zag wegens de te hoge tol af van verdere aanslagen op Duitse militairen. Niettemin bleven de aanslagen op Belgische collaborateurs onverminderd doorgaan²⁸. Vooral Nieuwe Orde-burgemeesters leken steeds meer geviséerd²⁹. In maart 1943 werd in de aanslagen op personen een voorlopig hoogtepunt bereikt : 48 over gans België. Daarvan werden er 29 gepleegd in het arrondissement Brussel (60 %), een absoluut hoogtepunt. Daarna begon het aandeel van Brussel geleidelijk aan te zakken : in mei 1943 was het arrondissement nog goed voor 4 van de 19 in België geregistreerde aanslagen op collaborateurs (21 %). Het zwaartepunt van het gewapend verzet verplaatste zich vanaf het voorjaar van 1943 steeds nadrukkelijker naar de Waalse geïndustrialiseerde regio's.

Een neveneffect van de eerste geweldsescalatie was een gelijkschakeling van verzet met banditisme en gemeenrechtelijke criminaliteit. Terwijl sommige verzetsgroepen er zich openlijk van probeerden te distantiëren, voerde de bezetter een bewuste politiek van vermenging. Het rapport van de Duitse politieke politie (Sipo-SD) van 15 september 1943 was op dit punt veelzeggend : "*Es bestätigt sich immer mehr, dass die ständig anwachsenden Raubüberfalle, Brandstiftungen und Erntevernichtungen nicht mehr durch die kommunistische Führung gesteuert werden. Es ist hier vielmehr ein reines Absinken ins gemeine Verbrechen aller möglichen haltlos gewordenen Elemente festzustellen : Führungslos gewordene Mitglieder ehemaliger Terrorgruppen verbünden sich mit illegal gewordenen arbeitsdienstverweigerern und bekommen weiterhin Zulauf durch sonstige kriminelle Elemente, die ihr verbrecherisches Treiben mit dem Deckmantel patriotischer Haltung tarnen wollen*"³⁰.

Een tweede significante stijging in de curve van het gewapend verzet doet zich voor in het najaar van 1943. Tussen september 1943 en januari 1944 tellen we voor gans België

28 ETIENNE VERHOEYEN, *België bezet...*, p. 418-420.

29 NICO WOUTERS, *Oorlogsburgemeesters...*, p. 469-470.

30 Rapport van de Sipo-SD België en Nordfrankreich op 15 september 1943 (SOMA, AA 553).

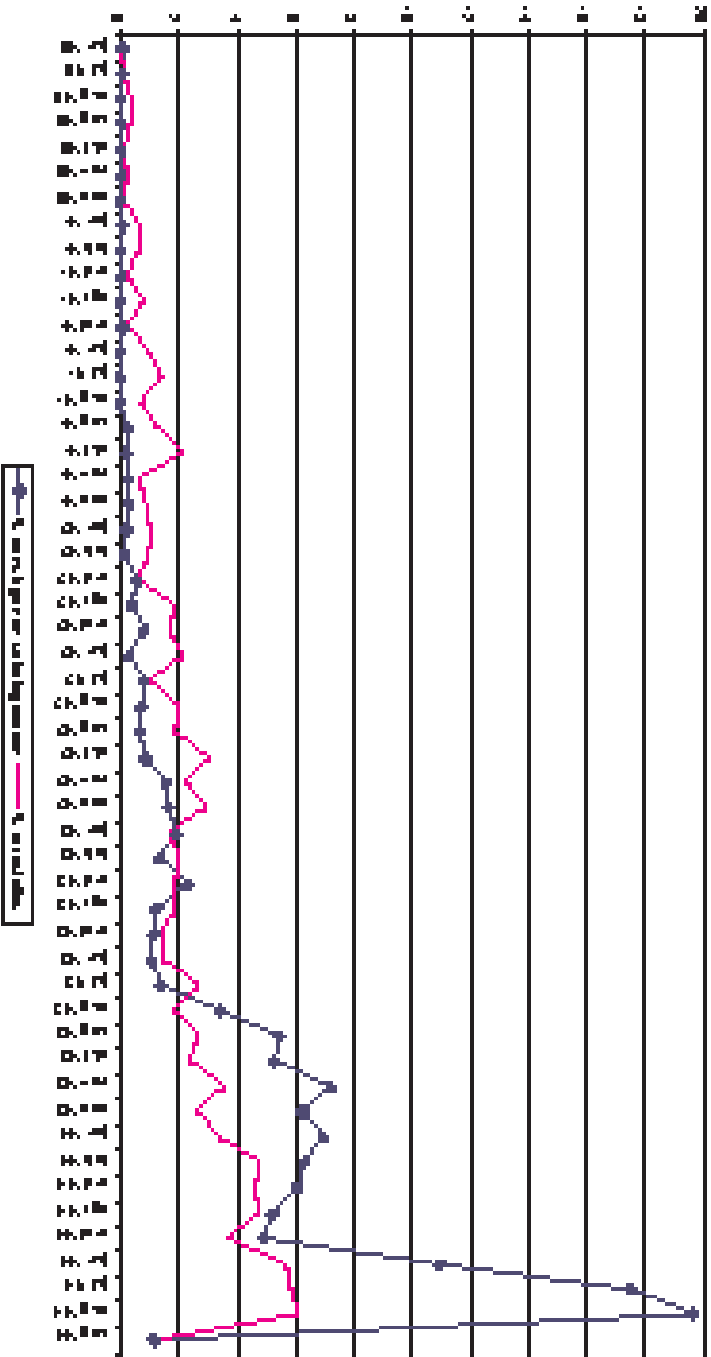
een totaal van 1.463 sabotagedaden en aanslagen, een gemiddelde van bijna tien per dag. Opmerkelijk is dat de trend zich hierbij in alle regio's gelijktijdig – tussen augustus en oktober 1943 – inzette. Enige *outsider* is de provincie Antwerpen, waar het pas in de zomer van 1944 tot een eerste 'relatieve' hausse zou komen. De escalatie van eind 1943 is niet enkel in de cijfers merkbaar, ook kwalitatief doet zich een verschuiving voor naar verhoudingsgewijs meer sabotage. Terwijl in maart 1943 sabotagedaden 30 % uitmaakte van het totaal aantal acties (26 op 86), was dit aandeel in november 1943 al geklommen tot bijna 60 % (200 op 340). De relatieve daling van de zuiver politiek gerichte aanslagen betekende ook dat het verzetsvizier zich in toenemende mate verplaatste van de grootstedelijke kernen naar de – vooral Waalse – plattelandsgebieden.

De evolutie naar 'massaal' gewapend verzet en de migratie van dat verzet van stad naar platteland in 1943-1944 grepen plaats onder invloed van zowel interne als externe factoren. Intern was er een belangrijke ideologische verruiming van het verzet opgetreden. De kaders van de partizanen geraakten in steeds grotere mate opgevuld met niet-communisten terwijl die brede ideologische invulling anderzijds ook al impliciet besloten lag in de programmaverklaring van het Onafhankelijkheidsfront. Het aandeel van de KPB in het globale verzetslandschap was tegen eind 1943 in elk geval niet meer te vergelijken met haar dominante positie van 1941 en 1942. Vele andere georganiseerde verzetsorganisaties die tot stand gekomen waren vanuit patriottische hoek en met het perspectief op een deelname aan de komende bevrijding, speelden nu mee. Externe factoren waren het keren van de oorlogskansen op het internationale slagveld, de groeiende toevloed van jonge mannen in de illegaliteit als gevolg van de invoering van de verplichte tewerkstelling en de normalisering van de betrekkingen van de Belgische regering in Londen met de diverse verzetsorganisaties en met de Britse SOE. Dit laatste was niet zonder belang. Pas vanaf 1943 behaalden de SOE-zendingen in België successen en kon de efficiëntste sabotageorganisatie op het bezette terrein – de Groep G – tot gecoördineerde acties overgaan ³¹. In elk geval gingen achter de gewapende verzetsacties nu goed georganiseerde bewegingen schuil, die in weinig meer te vergelijken waren met de kleine, geïsoleerd optredende groepen die tot 1942 een determinerende invloed hadden.

Bij een analyse van de relatieve sterkte of zwakte van het gewapend verzet, dringt zich eveneens de vraag op naar de verhouding met de Duitse repressie. Grafiek 3 toont deze relatie en laat zien dat pas vanaf augustus 1943 de kracht van het gewapend verzet de bovenhand haalt op de arrestaties van verzetslui. Niettemin werd de repressie in de winter van 1943-1944 sterk opgevoerd, hetgeen mogelijks de neerwaartse beweging in het aantal aanslagen en sabotageacties tijdens het voorjaar van 1944 kan helpen verklaren.

³¹ ETIENNE VERHOEYEN, *België bezet...*, p. 306-311.

Grafiek 3 : De verhouding tussen verzetsaanslagen / sabotagedaden arrestaties, 1940-1944 (in %) ³²



32 De procentuele berekening van de arrestaties in deze grafiek gebaseerd op basis van de resultaten van een steekproef uit de erkenningsdossiers Politieke Gevangenen. Brongegevens uit : PATRICK TENMEERMAN & BERT BOECKX, *Deportatie en verzet. Een eerste globale statistische analyse op basis van de erkenningsdossiers Politieke Gevangenen*, Brussel, 1995.

Uit het chronologisch verloop blijkt hoezeer het gewapend verzet haar hoogdagen beleefde vanaf juni 1944. De maanden juni, juli en augustus 1944 samen waren goed voor ruim 38 % van het totaal aantal tijdens de bezetting gemelde acties. Gemiddeld grepen er in deze periode minstens 24 door de politiediensten vastgestelde feiten per dag plaats. Dit geweld werd aangewakkerd door het vooruitzicht van de nakende bevrijding en nam in bepaalde regio's het karakter aan van een burgeroorlog, gekenmerkt door een spiraal van ongecontroleerde terreur en contraterreur.

Een grote gewapende verzetsorganisatie zoals het Geheim Leger had precies die aangekondigde bevrijding afgewacht om haar lang voorbereide sabotageplannen ten uitvoering te brengen. Sabotage vertegenwoordigde overigens tijdens de zomer van 1944 al ruim 70 % van de acties (tegenover 59 % in november 1943). Anderzijds schiep ook de onvermijdelijke toeloop bij de verzetsbewegingen een voorwaarde om op uitgebreide en georganiseerde schaal het eindoffensief in te zetten.

IV. Wallonië en Brussel : bastions van gewapend verzet

Lokale en regionale factoren hadden een grote impact op de verzetspatronen. De hierboven geschetste stijgende trend, die zich bijna overal vanaf eind 1943 inzette, kende grote regionale verschillen. Het gewapend verzet was duidelijk geen globaal Belgisch fenomeen (Tabel 2-3 en Grafiek 5-13).

Tabel 2 :

De provincies gerangschikt naar hun aandeel in de politieke aanslagen en sabotagedaden, 1940-1944

10 meest aangeslagen	10 sabotagedaden	10 politieke aanslagen en sabotagedaden
1 Brabant (41,93 %)	1 Hoogeuwra (30,09 %)	1 Hoogeuwra (30,93 %)
2 Hoogeuwra (25,22 %)	2 Brabant (15,18 %)	2 Brabant (21,41 %)
3 Luik (13,40 %)	3 Luxemburg (11,60 %)	3 Luik (13,24 %)
4 Luxemburg (5,95 %)	4 Luik (11,08 %)	4 Luxemburg (9,00 %)
5 Oost-Vlaanderen (4,84 %)	5 Namen (9,41 %)	5 Namen (7,49 %)
6 Namen (3,09 %)	6 Limburg (3,39 %)	6 Limburg (3,24 %)
7 Limburg (3,20 %)	7 Oost-Vlaanderen (3,09 %)	7 Oost-Vlaanderen (3,09 %)
8 Antwerpen (2,01 %)	8 West-Vlaanderen (2,27 %)	8 Antwerpen (2,27 %)
9 West-Vlaanderen (1,60 %)	9 Antwerpen (2,21 %)	9 West-Vlaanderen (2,14 %)

Tabel 3 :

De gerechtelijke arrondissementen gerangschikt naar hun aandeel in de politieke aanslagen en sabotagedaden, 1940-1944

1. GERECHTSGERECHTSHOF	2. GERECHTSGERECHTSHOF	3. GERECHTSGERECHTSHOF
1. BRUSSEL (11,49 %)	1. BRUSSEL (11,49 %)	1. BRUSSEL (12,81 %)
2. ANTWERPEN (11,41 %)	2. ANTWERPEN (11,41 %)	2. ANTWERPEN (12,81 %)
3. LIJN (10,14 %)	3. LIJN (10,14 %)	3. LIJN (10,14 %)
4. LUXEMBOURG (10,14 %)	4. LUXEMBOURG (10,14 %)	4. LUXEMBOURG (10,14 %)
5. LUXEMBOURG (10,14 %)	5. LUXEMBOURG (10,14 %)	5. LUXEMBOURG (10,14 %)
6. LUXEMBOURG (10,14 %)	6. LUXEMBOURG (10,14 %)	6. LUXEMBOURG (10,14 %)
7. LUXEMBOURG (10,14 %)	7. LUXEMBOURG (10,14 %)	7. LUXEMBOURG (10,14 %)
8. LUXEMBOURG (10,14 %)	8. LUXEMBOURG (10,14 %)	8. LUXEMBOURG (10,14 %)
9. LUXEMBOURG (10,14 %)	9. LUXEMBOURG (10,14 %)	9. LUXEMBOURG (10,14 %)
10. LUXEMBOURG (10,14 %)	10. LUXEMBOURG (10,14 %)	10. LUXEMBOURG (10,14 %)
11. LUXEMBOURG (10,14 %)	11. LUXEMBOURG (10,14 %)	11. LUXEMBOURG (10,14 %)
12. LUXEMBOURG (10,14 %)	12. LUXEMBOURG (10,14 %)	12. LUXEMBOURG (10,14 %)
13. LUXEMBOURG (10,14 %)	13. LUXEMBOURG (10,14 %)	13. LUXEMBOURG (10,14 %)
14. LUXEMBOURG (10,14 %)	14. LUXEMBOURG (10,14 %)	14. LUXEMBOURG (10,14 %)
15. LUXEMBOURG (10,14 %)	15. LUXEMBOURG (10,14 %)	15. LUXEMBOURG (10,14 %)
16. LUXEMBOURG (10,14 %)	16. LUXEMBOURG (10,14 %)	16. LUXEMBOURG (10,14 %)
17. LUXEMBOURG (10,14 %)	17. LUXEMBOURG (10,14 %)	17. LUXEMBOURG (10,14 %)
18. LUXEMBOURG (10,14 %)	18. LUXEMBOURG (10,14 %)	18. LUXEMBOURG (10,14 %)
19. LUXEMBOURG (10,14 %)	19. LUXEMBOURG (10,14 %)	19. LUXEMBOURG (10,14 %)
20. LUXEMBOURG (10,14 %)	20. LUXEMBOURG (10,14 %)	20. LUXEMBOURG (10,14 %)
21. LUXEMBOURG (10,14 %)	21. LUXEMBOURG (10,14 %)	21. LUXEMBOURG (10,14 %)
22. LUXEMBOURG (10,14 %)	22. LUXEMBOURG (10,14 %)	22. LUXEMBOURG (10,14 %)
23. LUXEMBOURG (10,14 %)	23. LUXEMBOURG (10,14 %)	23. LUXEMBOURG (10,14 %)
24. LUXEMBOURG (10,14 %)	24. LUXEMBOURG (10,14 %)	24. LUXEMBOURG (10,14 %)
25. LUXEMBOURG (10,14 %)	25. LUXEMBOURG (10,14 %)	25. LUXEMBOURG (10,14 %)
26. LUXEMBOURG (10,14 %)	26. LUXEMBOURG (10,14 %)	26. LUXEMBOURG (10,14 %)
27. LUXEMBOURG (10,14 %)	27. LUXEMBOURG (10,14 %)	27. LUXEMBOURG (10,14 %)
28. LUXEMBOURG (10,14 %)	28. LUXEMBOURG (10,14 %)	28. LUXEMBOURG (10,14 %)
29. LUXEMBOURG (10,14 %)	29. LUXEMBOURG (10,14 %)	29. LUXEMBOURG (10,14 %)
30. LUXEMBOURG (10,14 %)	30. LUXEMBOURG (10,14 %)	30. LUXEMBOURG (10,14 %)
31. LUXEMBOURG (10,14 %)	31. LUXEMBOURG (10,14 %)	31. LUXEMBOURG (10,14 %)
32. LUXEMBOURG (10,14 %)	32. LUXEMBOURG (10,14 %)	32. LUXEMBOURG (10,14 %)
33. LUXEMBOURG (10,14 %)	33. LUXEMBOURG (10,14 %)	33. LUXEMBOURG (10,14 %)
34. LUXEMBOURG (10,14 %)	34. LUXEMBOURG (10,14 %)	34. LUXEMBOURG (10,14 %)
35. LUXEMBOURG (10,14 %)	35. LUXEMBOURG (10,14 %)	35. LUXEMBOURG (10,14 %)
36. LUXEMBOURG (10,14 %)	36. LUXEMBOURG (10,14 %)	36. LUXEMBOURG (10,14 %)
37. LUXEMBOURG (10,14 %)	37. LUXEMBOURG (10,14 %)	37. LUXEMBOURG (10,14 %)
38. LUXEMBOURG (10,14 %)	38. LUXEMBOURG (10,14 %)	38. LUXEMBOURG (10,14 %)
39. LUXEMBOURG (10,14 %)	39. LUXEMBOURG (10,14 %)	39. LUXEMBOURG (10,14 %)
40. LUXEMBOURG (10,14 %)	40. LUXEMBOURG (10,14 %)	40. LUXEMBOURG (10,14 %)
41. LUXEMBOURG (10,14 %)	41. LUXEMBOURG (10,14 %)	41. LUXEMBOURG (10,14 %)
42. LUXEMBOURG (10,14 %)	42. LUXEMBOURG (10,14 %)	42. LUXEMBOURG (10,14 %)
43. LUXEMBOURG (10,14 %)	43. LUXEMBOURG (10,14 %)	43. LUXEMBOURG (10,14 %)
44. LUXEMBOURG (10,14 %)	44. LUXEMBOURG (10,14 %)	44. LUXEMBOURG (10,14 %)
45. LUXEMBOURG (10,14 %)	45. LUXEMBOURG (10,14 %)	45. LUXEMBOURG (10,14 %)
46. LUXEMBOURG (10,14 %)	46. LUXEMBOURG (10,14 %)	46. LUXEMBOURG (10,14 %)
47. LUXEMBOURG (10,14 %)	47. LUXEMBOURG (10,14 %)	47. LUXEMBOURG (10,14 %)
48. LUXEMBOURG (10,14 %)	48. LUXEMBOURG (10,14 %)	48. LUXEMBOURG (10,14 %)
49. LUXEMBOURG (10,14 %)	49. LUXEMBOURG (10,14 %)	49. LUXEMBOURG (10,14 %)
50. LUXEMBOURG (10,14 %)	50. LUXEMBOURG (10,14 %)	50. LUXEMBOURG (10,14 %)

het overwicht van de provincie Henegouwen (36,69 %), gevolgd door de provincies Brabant (21,41 %) en Luik (13,24 %). Opvallend is dat de Vlaamse provincies helemaal onderaan de lijst staan, met Limburg (3,74 %) als actiefste provincie. De provincies Antwerpen (2,5 %) en West-Vlaanderen (2,18 %) nemen de laatste twee plaatsen in.



- Locomotieven werden opgeblazen in de stelplaats van Tamise (sd).
(Foto SOMA)

Tabel 3, waar er een opdeling in arrondissementen is, geeft een genuanceerder beeld. We zien dat in de provincie Henegouwen het gewapend verzet een algemeen fenomeen is ³³. Het arrondissement Bergen (15,81 %) heeft het hoogste percentage, onmiddellijk gevolgd door de arrondissementen Charleroi (11,69 %) en Doornik (9,25 %). De Henegouwse arrondissementen spannen de kroon wat de sabotagedaden betreft. Deze behoorlijk evenwichtige verdeling tussen de arrondissementen is niet van toepassing op de provincies Brabant en Luik. In de provincie Brabant neemt het arrondissement Brussel het leeuwendeel voor zijn rekening (14,02 %). Brussel was de absolute nummer één wat politieke aanslagen betreft (37,29 %). Dit is niet verwonderlijk, de hoofdstad Brussel had immers een specifieke plaats in het Belgische landschap ³⁴. José Gotovitch vatte het aldus samen : “*Dans la capitale, lieu principal de la concentration collaboratrice, la première vague des attentats vise des objectifs à haute charge symbolique : les auxiliaires militaires ou militarisés qui cumulent la tare de la trahison avec celle de la participation directe à la guerre. On atteint la surdétermination quand il s’agit des volontaires pour le Front de l’Est*” ³⁵.

33 Voor meer uitleg over de specificiteit van de provincie Henegouwen verwijzen we naar : FABRICE MAERTEN, *Du murmure au grondement. La Résistance politique et idéologique dans la province de Hainaut pendant la Seconde Guerre mondiale (mai 1940-septembre 1944)*, Mons, 1999.

34 *Ut supra*.

35 JOSÉ GOTOVITCH, *Du rouge...*, p. 176.

De enige hoog scorende regio in de provincie Luik is het arrondissement Luik (8,34 %). Het arrondissement Hoei scoort met 3,82 % al heel wat lager en het arrondissement Verviers neemt amper 1,07 % in. Luik als industrieel centrum en hieruit volgend de grote aanwezigheid van, vaak links georiënteerde, arbeiders kan hier een mogelijke verklaring vormen. Ook in de provincie Namen is er een ongelijke verdeling. In het arrondissement Dinant (4,62 %) werden anderhalve keer meer gewapende verzetsdaden opgetekend dan in het arrondissement Namen (2,86 %). Binnen de provincie Luxemburg liggen de percentages van de diverse arrondissementen dicht bij elkaar.

Binnen Vlaanderen zijn er eveneens grote regionale verschillen aan te wijzen (Tabel 2 en 3). De meeste aanslagen en sabotagedaden vonden plaats in het arrondissement Leuven (2,9 %). Mogelijke verklarende factoren kunnen de nabijheid van het epicentrum Brussel en de relatief sterke aanwezigheid van de partizanen zijn ³⁶. De Leuvense partizanen hadden hun wortels in het Revolutionair Anti-fascistisch Front waarin communisten en socialisten samenwerkten. Eind de jaren 1930 had de beweging ervaring opgedaan in straatgevechten met autoritaire groeperingen zoals het Nationaal Legioen, Rex en VNV. Deze achtergrond kwam de gewapende strijd ten goede. Bovendien versterkte de herinnering aan de verwoesting van de stad in 1914 de anti-Duitse gevoelens ³⁷.

In de dunbevolkte provincie Limburg is het hoge aantal gewapende verzetsdaden een uiting van de escalatie van het geweld vanaf oktober 1943. De gewelddadige strijd tussen het verzet en de collaboratiebewegingen mondt er in juli en augustus 1944 haast uit in een burgeroorlog ³⁸. De vervlechting van politieke actie en gemeenrechtelijk banditisme in Noord-Limburg versterkte dit nog. Het gesloten karakter van de provincie, waardoor men eerder geneigd is het recht in eigen handen te nemen, de bossen die de ordehandhaving bemoeilijkten en de aanwezigheid van enkele radicale figuren maakten van Limburg een gunstig terrein voor het gewapend verzet ³⁹.

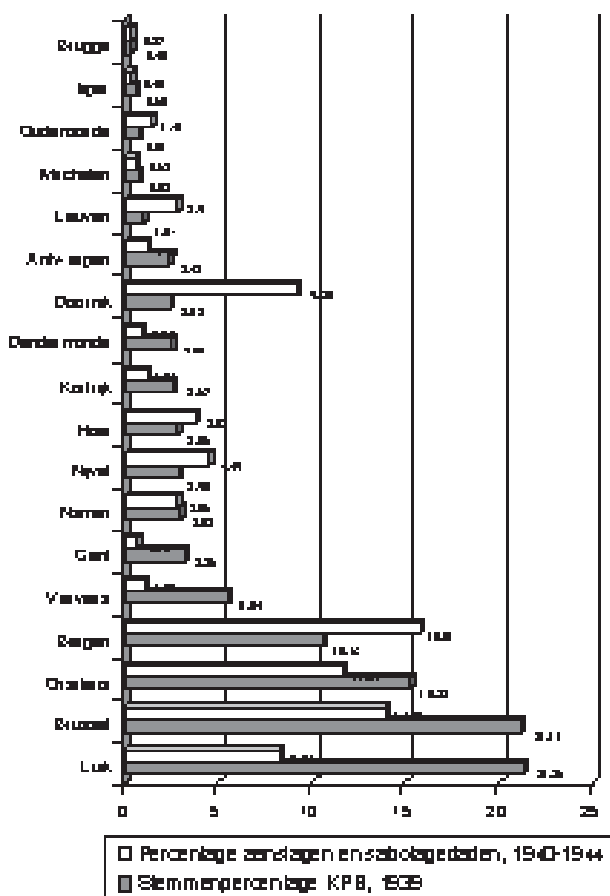
De stedelijke arrondissementen Antwerpen (1,31 %) en Kortrijk (1,26 %) waren in vergelijking met hun landelijke tegenpolen grotere broeihaarden van gewapend verzet. Voor de provincie Oost-Vlaanderen lijkt dit niet zo vermits het arrondissement Oudenaarde (1,48 %) dubbel zoveel gewapende acties laat optekenen dan het arrondissement Gent (0,72 %). Waarschijnlijk kende Oudenaarde een invloed van de naburige actieve provincie Henegouwen. Nochtans neemt Gent een belangrijk deel van de politieke aanslagen voor zijn rekening (2,20 %).

³⁶ LOUIS VAN BRUSSEL, *Partizanen in Vlaanderen, met actieverslag van korps 034-Leuven*, Leuven, 1971.

³⁷ HERMAN VAN DE VIJVER, RUDI VAN DOORSLAER & ETIENNE VERHOEYEN, *Het verzet/2...*, p. 43.

³⁸ JOS BOUVEROUX, *Terreur in oorlogstijd : Het Limburgse drama*, Kapellen, 1984.

³⁹ NICO WOUTERS, *Oorlogsburgemeesters...*, p. 549-554. Nico Wouters beklemtoont dat de aanwezigheid van radicale actoren de overheersende factor is die het geweld verklaart. Een recente licentieoverhandeling over Groot-Bilzen toont aan dat in vroegere literatuur de directe invloed van het naburige Luik overschat is : JEF SCHOENMAEKERS, *'Een gevaarlijke tijd' : Groot-Bilzen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een bijdrage tot de analyse van het verzet in Limburg*, Gent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Ugent, 2001.



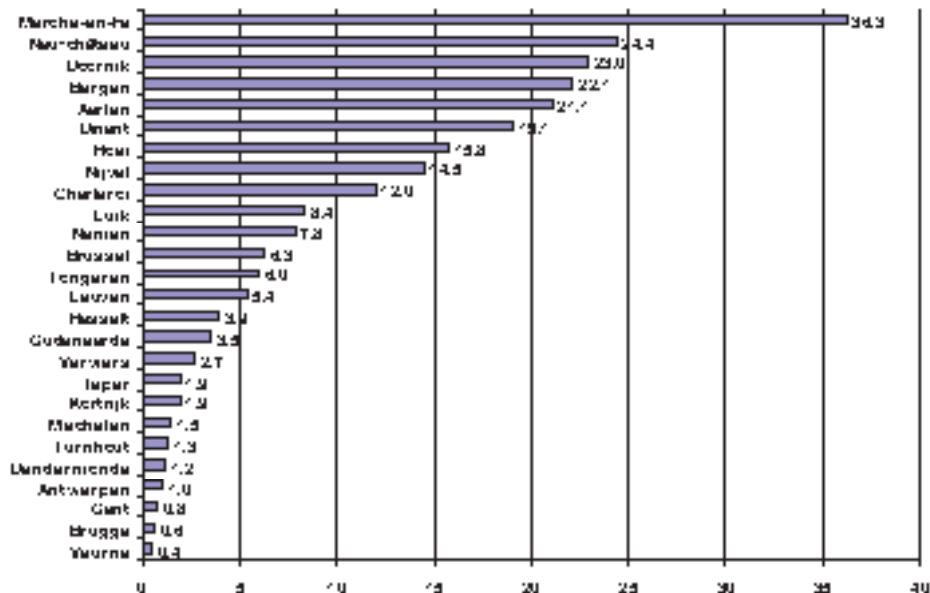
Grafiek 4 :

Vergelijking verkiezingsuitslagen van de KPB voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers in 1939 (% van het totaal van de uitgebrachte stemmen) en de aanslagen en sabotagedaden, 1940-1944 per gerechtelijk arrondissement (GA). De samenhang is vrij sterk: de correlatie-coëfficiënt bedraagt 0,77. Er is enkel een vergelijking gemaakt met die administratieve arrondissementen (AA) waar de KPB een lijst indiende. Het GA Charleroi vergeleken we met de AA Charleroi en Thuin; GA Bergen met de AA Bergen en Soignies; GA Gent met AA Gent-Eeklo; GA Hoei met AA Hoei-Waremme; GA Kortrijk met de AA Kortrijk en Roeselare-Tielt; GA Dendermonde met de AA Aalst, Dendermonde en Sint-Niklaas en GA Doornik met AA Doornik-Ath.

Bij een vergelijking tussen het stemmenpercentage voor de KPB in 1939 en het percentage aanslagen en sabotagedaden is een verband zichtbaar (Grafiek 4). De correlatie-coëfficiënt is 0,77. In de arrondissementen Brussel, Luik, Charleroi en Bergen waar de communistische partij hoog scoorde, kwamen er veelvuldig gewapende verzetsdaden

voor. De invloed van de KPB op het gewapend verzet is niet te onderschatten. Door hun prominente aanwezigheid in de sociale strijd tijdens het interbellum zorgden ze voor een traditie van contestatie. Bovendien was de door de partij opgerichte en gestuurde gewapende verzetsbeweging (de gewapende partizanen) verantwoordelijk voor talrijke sabotagedaden en aanslagen. Het verband tussen het stemmenpercentage van de KPB en het gewapend verzet is echter niet overal eenduidig. Het arrondissement Doornik heeft ondanks een relatief laag stemmenpercentage van de KPB (2,52 %) toch een groot aandeel in de gewapende verzetsdaden (9,25 %). In de provincie Luxemburg, die 9,60 % van het aantal aanslagen en sabotagedaden registreert, kwam de KPB zelfs niet op bij de verkiezingen van 1939.

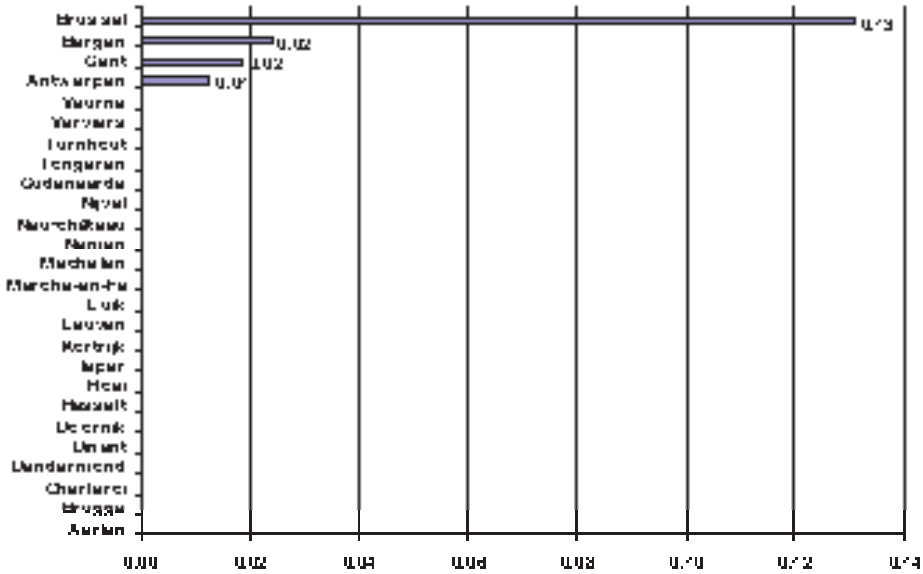
De arrondissementen Gent, Verviers en Luik vertonen een omgekeerd patroon. Ondanks de relatief sterke positie van de partij waren er in deze arrondissementen verhoudingsgewijs toch weinig gewapende verzetsdaden. De invloed van de KPB is dus een graadmeter voor het gewapend verzet maar zeker geen alles determinerende. De verplaatsing van diverse notoire communisten naar andere regio's plaatst reeds onmiddellijk een kanttekening bij de cijfers.



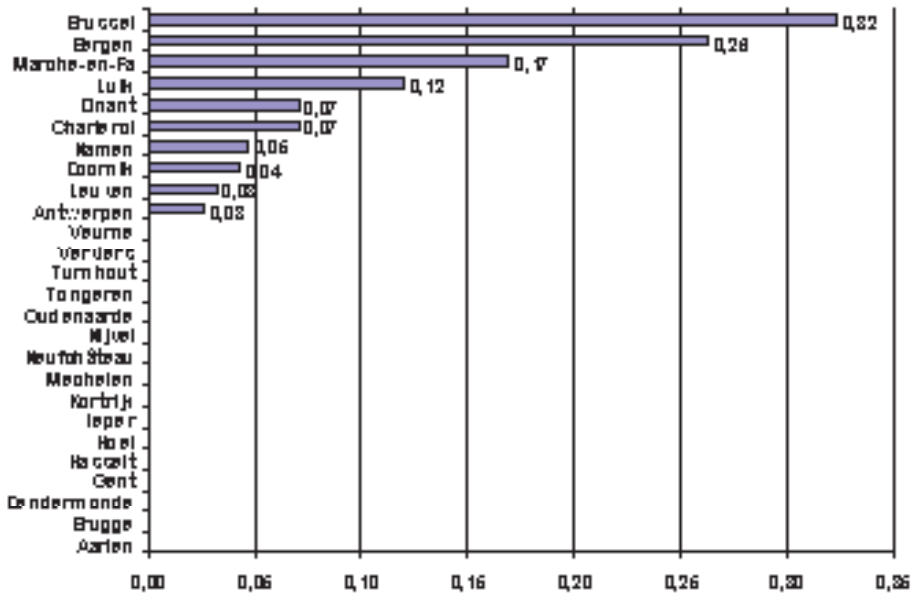
Grafiek 5 :

Aantal aanslagen en sabotagedaden per 10.000 inwoners – gerechtelijke arrondissementen, 1940-1944 (Belgisch gemiddelde = 6,89)

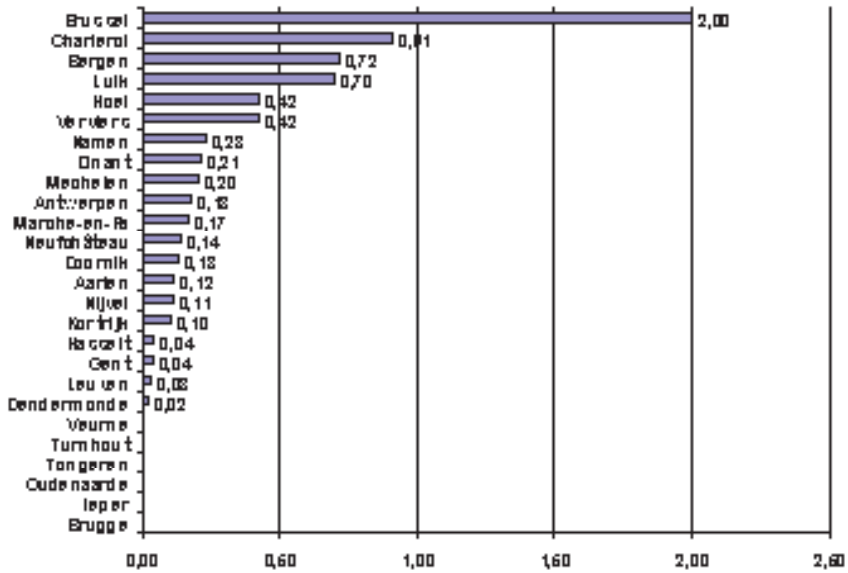
Aanslagen en sabotagedaden, 1940-1944



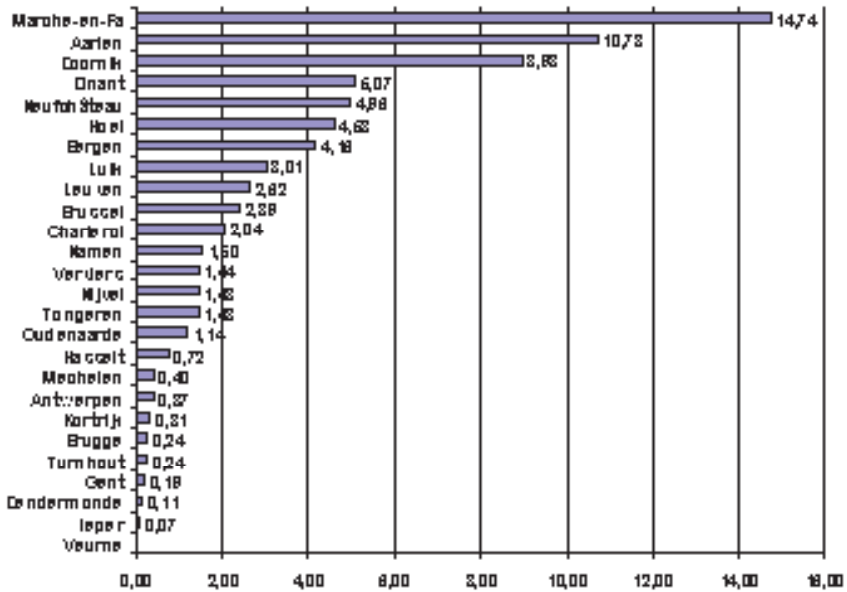
Aantal aanslagen en sabotagedaden per 10.000 inwoners – gerechtelijke arrondissementen, 1940 (Belgisch gemiddelde = 0,007)



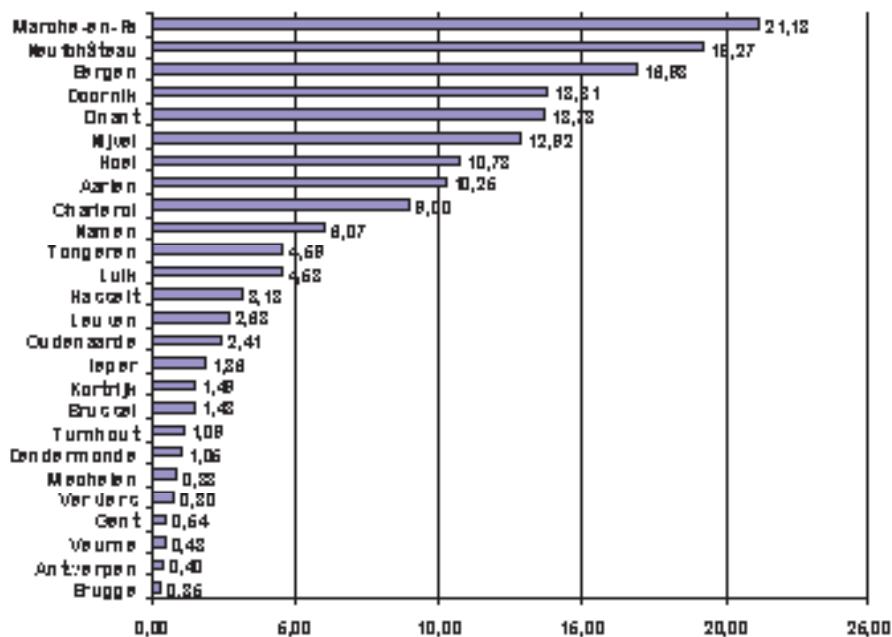
Aantal aanslagen en sabotagedaden per 10.000 inwoners – gerechtelijke arrondissementen, 1941 (Belgisch gemiddelde = 0,04)



Aantal aanslagen en sabotagedaden per 10.000 inwoners – gerechtelijke arrondissementen, 1942 (Belgisch gemiddelde=0,27)



Aantal aanslagen en sabotagedaden per 10.000 inwoners – gerechtelijke arrondissementen, 1943 (Belgisch gemiddelde = 2,80)



Grafiek 10 :
Aantal aanslagen en sabotagedaden per 10.000 inwoners - gerechtelijke
arrondissementen, 1944 (Belgisch gemiddelde = 6,22)

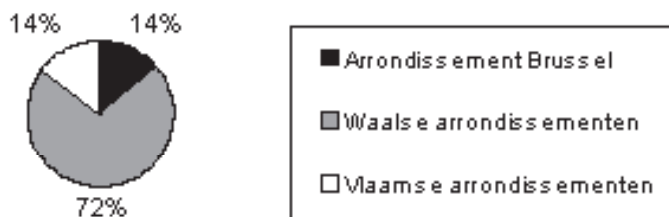
De regionale verschuivingen doorheen de oorlogsjaren komen in de absolute waarden niet tot uiting. De grafieken 6 tot en met 10 tonen de chronologische evolutie van de gewapende verzetsdaden in verhouding tot de bevolkingsdichtheid. De cumulatie van aanslagen en sabotagedaden in 1943 en sterker nog in 1944 is ook hier duidelijke. Het geografisch uitdijen van het gewapend verzet is duidelijk zichtbaar. In de jaren 1940 en 1941 waren er vele gebieden waar er nauwelijks aanslagen gepleegd werden, terwijl in 1944 in elk arrondissement gewapende acties opgetekend zijn. De naderende bevrijding gaf een extra stimulans. De oproep van zowel de Belgische regering in Londen als van gewapende verzetsbewegingen zoals bijvoorbeeld het Geheim Leger en de Nationale Koningsgezinde Beweging om de Duitsers zoveel mogelijk te hinderen, zorgden voor de grote stijging van voornamelijk sabotagedaden in het laatste oorlogsjaar.

We merken bovendien dat het overwicht verschuift van een meer stedelijke context naar een meer landelijke omgeving. In 1940 spant het arrondissement Brussel de kroon en ook de Vlaamse stedelijke arrondissementen Gent en Antwerpen bevinden zich boven de nulwaarde. In 1941 en 1942 verandert dit lichtjes. We bemerken de hoge waarden van de Waalse overwegend stedelijke arrondissementen zoals bijvoorbeeld Bergen,

Charleroi en Luik. In 1943 en 1944 verwerven de eerder landelijke Waalse arrondissementen, zoals bijvoorbeeld Marche-en-Famenne en Neufchâteau de eerste plaatsen. Het arrondissement Brussel, dat tot 1942 ver boven de rest van het land uitstak, belandt in 1944 bijna onderaan de ladder.

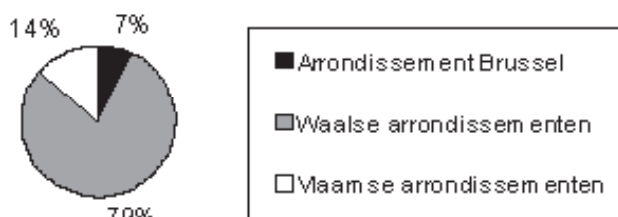
De toeloop naar het verzet van werkweigeraars in de laatste twee oorlogsjaren levert ons een gedeeltelijke verklaring voor die verschuiving. De werkweigeraars vonden moeilijk onderdak in een stedelijke omgeving en trokken naar het platteland waar de voedselbevoorrading eenvoudiger was. Hun aanwezigheid zorgde voor een geografische uitbreiding van de verzetsnetwerken, vermits de werkweigeraars onderhouden moesten worden. De verzetsbewegingen zetten de onderduikers bovendien aan om zich ook actief te verzetten. Nochtans lijkt ook hier de evolutie in Wallonië en Vlaanderen niet identiek. In Vlaanderen vonden werkweigeraars vlugger onderdak in voor hun vertrouwde omgevingen en netwerken, terwijl in Wallonië eerder het onbekende platteland werd opgezocht ⁴⁰.

De relatief grotere stijging van sabotagedaden ten opzichte van politieke aanslagen in 1944 is een gevolg van het grotere aandeel van de eerder rurale gebieden. In stedelijke gebieden trof men concentraties van collaborateurs en of Duitse eenheden aan, naast talrijke gebouwen die de bezettingsmacht symboliseerden, waardoor politieke aanslagen evidentier waren. Uit tabel 3 blijkt duidelijk dat de eerder landelijke regio's, over het al-gemeen genomen, hoger scoorden in sabotagedaden dan in politieke aanslagen. De gemakkelijkere toegankelijkheid van sabotagedoelen, zoals bijvoorbeeld spoorwegen, speelde hierbij ongetwijfeld een rol. De vestiging van het *maquis* in de weinig bevolkte provincie Luxemburg zorgde eveneens voor een vermenigvuldiging van sabotagedaden en dit vanaf 1943.

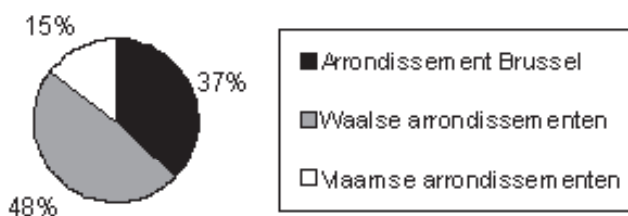


Grafiek 11 :
Regionale verdeling van aanslagen en sabotagedaden

⁴⁰ Dit wordt uitgebreid beschreven in het artikel van Antoon Vrints in dit BEG-nummer. Verder onderzoek is nodig om dit verschil ten gronde te kunnen verklaren.



Grafiek 12 :
Regionale verdeling van sabotagedaden



Grafiek 13 :
Regionale verdeling van politieke aanslagen

De Vlaamse arrondissementen nemen slechts 14 % van het totaal aantal aanslagen en sabotagedaden voor hun rekening, het Brussels arrondissement behaalt dit cijfer op zijn eentje. De Waalse arrondissementen zijn verantwoordelijk voor 72 % van de gewapende verzetsacties (Grafiek 11-13). Bekijken we het verschil tussen sabotagedaden en politieke aanslagen dan bemerken we de sterke positie van het arrondissement Brussel bij de politieke aanslagen (37 %) en een lager cijfer wat betreft de sabotagedaden (7 %) ⁴¹.

De discrepantie tussen Nederlandstalig en Franstalig België uitleggen is niet eenvoudig. Een conglomeraat van factoren, waaronder politieke, sociaal-economische en geografische, is immers verantwoordelijk voor de verschillen. Nogal wat van deze factoren hebben hun wortels in de vooroorlogse geschiedenis. Hierna volgen dan ook enkel een aanzet tot verklaring en enkele mogelijke hypothesen.

⁴¹ De verklaring is reeds hierboven aangehaald.

Gewapend in opstand komen tegen de bezetter was geen evidente keuze in de Belgische maatschappij. Georganiseerd gewapend verzet had – zoals reeds vermeld – geen precedenten in de Eerste Wereldoorlog en wapendracht was door de bezetter verboden. De Waalse industriële centra kenden in de vooroorlogse periode een grotere sociale instabiliteit. De arbeidersbewegingen, waarbinnen de KPB een belangrijke rol speelde, wakkerden de sociale strijd aan. Precies de grotere traditie van contestatie betekende een precedent, waardoor de stap naar gewapende strijd in de Waalse industriebekkens kleiner was. De achteruitgang van de levensstandaard tijdens de oorlog, die zich het scherpst deed voelen in de industriële, overwegend Franstalige gebieden, zorgde voor een hardere opstelling ten aanzien van de bezetter. De slechtere voedselsituatie, gecombineerd met een traditie van contestatie, bezorgde het verzet mogelijks een radicaler karakter. Enkele praktische elementen zorgden voor een bijkomende begunstiging voor Wallonië. Door de betere geografische ligging werden enkel in Wallonië – voornamelijk vanaf 1943 – wapens geparachuteerd en de mijnen en steengroeven, die zich ook voornamelijk in Wallonië bevonden, zorgden voor een gemakkelijker toegang tot springstoffen.

Breder kan de gewapende strijd gekaderd worden in een antifascistische stroming die in het interbellum sterker aanwezig was in het Franstalige landsgedeelte en vooral gedragen werd door linkse politieke partijen. Dit antifascisme was een van de grondmotivaties om zich tegen de bezetter te verzetten. Een tweede bron waarop het verzet steunde om te rekruteren waren gevoelens van patriottisme ⁴². In Franstalig België werden deze gevoelens minder gecontesteerd. In Vlaanderen leefden immers gemengde gevoelens over de Eerste Wereldoorlog en de nog steeds niet ingeloste eisen van de Vlaamse Beweging maakten de verknochtheid aan het Belgische vaderland problematisch. Binnen de meeste verzetsgroeperingen stond alles in het teken van de Belgische eenheid en eensgezindheid. Voor de Vlaamsgezinden was de keuze dan ook beperkt en de neiging om te collaboreren groter. “Wegens de collaboratie van het georganiseerde Vlaams-nationalisme was verzet tegen de Duitse bezetter op grond van specifiek Vlaams-nationale motieven in de praktijk uitgesloten” concludeerden Etienne Verhoeyen en Nico Wouters ⁴³.

De door de Duitsers gevoerde *Flamenpolitik*, de collaboratie van de Vlaams-nationalisten en de door de katholieken – die binnen Vlaanderen een sterkere positie innamen –

⁴² Een beschrijving van deze ideologische stromingen is te vinden in : FABRICE MAERTEN, “Les courants idéologiques et la Résistance belge - Une adhésion limitée”, in *Colloque international, Esch-sur-Alzette, Avril 2002. Les courants politiques et la Résistance : Continuités ou ruptures ?*, Luxembourg, 2003, p. 302-334

⁴³ ETIENNE VERHOEYEN & NICO WOUTERS, “Verzet”, in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, 1998, p. 3.292-3.297.

gevoerde accommodatiepolitiek zorgden voor grotere barrières bij de stap naar verzet ⁴⁴. Dit neemt echter niet weg dat patriottische en antifascistische gevoelens ook in Vlaanderen aanwezig waren en er aan de basis lagen van verzet.

Ideologische verschillen vormen slechts een deel van de verklaring. Onder de ideologische oppervlakte bevinden zich immers – soms moeilijk aan te duiden want meestal met elkaar verweven – sociaal-economische realiteiten die eveneens van belang waren.

Vermits dit een kwantitatieve beschrijving van sabotageacties en politieke aanslagen is, is er weinig aandacht besteed aan persoonlijke factoren. Nochtans toont het voorbeeld van de Bulgaar Angheloff in het arrondissement Brussel aan dat invloedrijke personen en/of groeperingen wel degelijk ook een impact op de cijfers kunnen uitoefenen ⁴⁵. Bovendien konden reeds bestaande vooroorlogse conflicten ook leiden tot een escalatie van geweld. Lokaal diepteonderzoek is nodig om de persoonlijke en specifieke factoren duidelijker te illustreren.

Er mag ten slotte niet uit het oog verloren worden dat er hier enkel uitspraak gedaan wordt over het gewapend verzet. Verder onderzoek moet uitmaken of de discrepantie tussen Nederlandstalig en Franstalig België bij de andere verzetsvormen ook zo uitgesproken is. Het blijft trouwens nog maar de vraag of een grotere actiebereidheid ook wijst op een grotere – moeilijk meetbare – anti-Duitse houding. De verschillen binnen de diverse provincies en de chronologische veranderingen wijzen erop dat we ons moeten hoeden voor elke vorm van determinisme. Een conglomeraat van factoren zorgde immers voor de historische realiteit en het isoleren van één factor zorgt voor een vertekend beeld.

VI. Besluit

Met deze kwantitatieve analyse hebben we geprobeerd de chronologische evolutie en de regionale diversiteit van het gewapend verzet in België tijdens de Tweede Wereldoorlog te schetsen. Van een echte geweldsescalatie was maar sprake vanaf de zomer van 1943 en zelfs dan bleef het een regionaal beperkt verschijnsel. Een afwijkend patroon vertoonde Brussel, waar enerzijds het geweld al sinds de zomer van 1942 een eerste uitspatting kende, maar waar anderzijds de stijging in het laatste oorlogsjaar minder uitgesproken was.

Diverse factoren leidden tot de ‘uitvinding’ van het gewapend verzet en zorgden ervoor dat het in een echte geweldsspiraal uitmondde. De onalledaagse oorlogssituatie die een

⁴⁴ We verwijzen hierbij eveneens naar de bijdrage van Antoon Vrints.

⁴⁵ *Ut supra*.



- Brandstichting en vernielingen in de kantoren van het Arbeidsambt in het Brusselse Volkshuis in de vroege avond van 6 april 1943. Het gebouw leed weinig schade maar de steekkaarten werden vernield.
(Foto SOMA)

normalisering van geweld en een aantasting van de legitimiteit van de lokale macht veroorzaakte, creëerde een sfeer waarin gewapend verzet geoorloofd was ⁴⁶. De crisis van de ordehandhaving versterkte het gevoel 'legitiem' te handelen. Bovendien steunde de regering in Londen deze verzetsdaden – zeker vanaf 1943. In die omstandigheden kon het gewapend verzet gestaag groeien.

De KPB zorgde door haar oproep tot gewapende strijd voor een enorme stimulans. In een eerste fase waren de partizanen de belangrijkste organisatoren van de gewapende actie. De door Moskou gedirigeerde politiek wilde immers een derde front creëren om zo het Oostfront te ontlasten. Het fusilleren van gijzelaars was voor de verzetsbewegingen een nieuwe aansporing om zich gewelddadig te wreken. De gijzelaarspolitiek die de Duitsers als afschrikmiddel wilden gebruiken, werkte dus averechts. De door de collaboratiebewegingen in 1944 toegepaste contraterreur bracht dezelfde reactie teweeg en zorgde voor een geweldsspiraal. De invoering van de verplichte tewerkstelling had geen directe invloed op de stijging van de gewapende acties maar wel een effect op langere termijn. Deze onpopulaire maatregel zorgde immers voor een ommeezwaai in de publieke

46 Dit wordt duidelijk geïllustreerd in NICO WOUTERS, *Oorlogsburgemeesters...*, passim.

opinie, een ideologische verbreding van het verzet en een externe uitbreiding door de toeloop van werkweigeraars.

Niettegenstaande het grote verschil tussen Vlaanderen en Franstalig België wat betreft het engagement in het meest radicale segment van het Belgische verzet, namelijk het gewapend verzet, is daarmee nog geen uitspraak gedaan over de – iets moeilijker meetbare – anti-Duitse gevoelens binnen de beide taalgemeenschappen. Hoewel nog andere beschikbare indicatoren onze conclusie over het gewapend verzet bijtreden, blijft het een open vraag of die opmerkelijke discrepantie in ‘actiebereidheid’ ook zonder meer kan vertaald worden als een even grote tegenstelling in anti-Duitse houding *tout court*⁴⁷. Onze kwantitatieve analyse heeft in elk geval aangetoond dat Franstalig België deze collectieve afwijzing massaler en radicaler heeft omgezet in ‘harde’ daden.

* JAN LAPLASSE (°1974) is licentiaat in de geschiedenis (UGent, Nieuwste Tijden) en volgde de GGS Archivistiek en Hedendaags Documentbeheer aan de VUB. Hij was verbonden aan het AMSAB-Instituut voor Sociale Geschiedenis.

* KAROLIEN STEEN (°1979) is licentiate in de geschiedenis (UGent, Nieuwste Tijden) en volgde Cultuurwetenschappen aan de VUB.

Jan Laplasse en Karolien Steen startten in 2003 op SOMA met het DWTC-onderzoeksproject *Verzet in Vlaanderen tijdens de Tweede Wereldoorlog*.

Lijst van afkortingen

GRMA	<i>German Records Microfilmed at Alexandria</i>
KMS	Koninklijke Militaire School
KPB	Kommunistische Partij van België
KUL	Katholieke Universiteit Leuven
MOI	<i>Main d'Oeuvre immigrée</i>
NMBS	Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen
PA	Partizanen
RAA	Rijksarchief Anderlecht
Sipo-SD	<i>Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst</i>
SOE	<i>Special Operations Executive</i>
VNV	Vlaams Nationaal Verbond
VUB	Vrije Universiteit Brussel

47 Slechts één vierde van de sluikbladen was in het Nederlands. Vier inlichtingsagenten op vijf waren Franstalig. 35,1 % van de arrestaties van verzetslui gebeurde in Vlaanderen, tegen 21,9 % in Brussel en 43 % in Wallonië. “De Vlaamse aanwezigheid in het verzet blijkt, globaal genomen, anderhalf tot tweemaal kleiner te zijn geweest dan op basis van haar demografisch gewicht kon worden verondersteld”. FABRICE MAERTEN (i.s.m. RUDI VAN DOORSLAER), “Het verzet”, in *Tegendruk...*, p. 38.